

KÁSA CSABA :
„REAKCIÓS AZ, AKI ANTIKOMMUNISTA”
(Mindszenty József politikai tevékenysége 1945-1946)*

A felszabadulástól Mindszenty József hercegprímássá történő kinevezéséig

1945. március 29-én váratlanul elhunyt Serédi hercegprímás, aki korábban megfontoltságával, nagy kompromisszumkészségével, tudásával biztosan vezette a magyar katolicizmust. Így az elkövetkezendő időszakban vezetés nélkül maradt az egyház, ami felszínre engedett véleménykülönbségeket a klérus tagjai között. Ez legnyíltabban a felszabadulást követő események értékelésében jelentkezett.

A legtöbb prominens személyiség konstruktív tevékenységgel próbálta az új kort kezdeni. P. Nagy Töhötöm a fronton való átszökés kockázatát is vállalta – s attól függetlenül, hogy ezzel a KALOT reorganizálásának mihamarabbi megkezdését is szeretete volna elérni – P. Kerkaival együtt nagy szolgálatot tett azzal, hogy mint papok járták az országot, segítve a Vörös Hadseregről a Horthy-rendszer propagandagépezete által elterjesztett negatív kép eloszlatásában.¹ Hasonlóképpen segített ebben Czapik érsek azzal, hogy Konyev marsallal egy kerti séta alatt történt beszélgetését megengedte filmre venni, s a felszabadított országrészen ezt vetítették a lakosságnak annak bizonyítékaként, hogy a szovjet hadsereg nem bántalmazza a papokat.² Serédi hercegprímás – közvetlenül halála előtt – és Shvoy püspök székhelyeiken fogadták a szovjet katonai vezetőket, s ezzel – mivel városaik felszabadulása csak átmeneti volt – a visszatért nyilasok és német megszállók haragját is vállalták.³ Hamvas püspök Andrásnapi beszédében „kifejezte azon kívánságát, hogy az ünnepség legyen előhírnöke az elkövetkezendő boldog békeidőknek.”⁴ Engedélyezte Balogh Istvánnak a közéleti szereplést, és amikor egy küldöttség kérte föl ennek felfüggesztésére, elzárkózott a kérés teljesítése elől.⁵ Egyébként Balogh István, szeged-alsóközponti plébános és Bánáss László, debreceni prépost-plébános, a nagyváradi egyházmegye magyarországi része kormányzójának szerepe, tevékenysége, melyet a fejlődés kibontakozásáért végeztek, közismert.⁶

Április-május folyamán a templomokban hálaadó szentmiséket tartottak. Virág Ferenc pécsi püspök „Te Deum”-ot rendelt el, s körlevelében írta: „Testvéri szeretettel egybekapcsolva fogjunk hozzá a romok eltakarításához és a magyar jövő felépítéséhez.”⁷

E néhány példa – a felsorolás korántsem teljes – mutatja azt, hogy 1945 elején a katolikus egyház részéről jobbára várakozó, de bizakodó, a békés együttműködés lehetőségét nem elutasító, sőt azért néhány apró lépést is megtevő magatartás dominált. Ez nem jelentette azonban azt, hogy a realitásokat figyelembe véve a napi politikában érvényesítették kompromisszumkészségüket, magánvéleményükben nem helyezkedtek a kommunistákkal szemben alapvetően elutasító álláspontra. Így Grósz érsek naplójában – „a kormány csak névleg birtokosa a hatalomnak. A tényleges hatalom az orosz fegyverekre támaszkodó kommunista párt kezében van, amelynek vezetője négy Moszkvából hazajött zsidó.” – nem éppen hízelgő értékelést adott.⁸

Ez alól a vélemény alól talán csak Mindszenty József – a felszabaduláskor veszprémi püspök – a kivétel, akinek merev kommunista és szovjetellenességéből indult

---

* A tanulmányt rövidítve közli a szerkesztőség.

ki cselekedeteinek nagy része. Erről érdemes őt magát idézni. Az évek folyamán céltudatosan készült a kommunizmus elleni harcra. Amihez hozzáfért, azt elolvasta, de nem csak elemzéseket, hanem kommunista szerzők műveit is. Tisztában akart lenni azzal, hogy mire számíthat. A céltudatos munka során kialakított konklúziója szerint „a marxizmus olyan világnézeti, ideológiai irányzat, mely eszmeileg, céltudatosan is ateista, gyakorlati módszereiben vallás és egyházzromboló, uralmának világra való kiterjesztését könyörtelenséggel hajtja végre s a szolid képmutatástól kezdve a leggonoszabb terroreszközöket is hajlandó igénybe venni.”⁹ Ez a legfőbb oka annak, hogy nem hajlandó semmiféle kompromisszumot kötni.

Ezt az álláspontját csak megerősítette a felszabadulás néhány körülménye. A szovjet hadseregnek ekkor tanúsított magatartása szerinte mindenben őt igazolta. Bármely, hadműveleti kényszerből végrehajtott cselekményt, a háborúval velejáró eseményt, katonai szükségyszerűségből vagy az utánpótlás biztosítására előírt beszolgáltatásokat, közmunkavégzéseket, az előfordult atrocitásokat szerinte a felszabadító hadsereg kommunista voltának következményeként kellett értelmezni. Mindez – mintegy előlegezett önigazolásként – szinte determinálta további cselekedeteit. Rosszul értelmezett megingathatatlansága minden ésszerű kompromisszum- és politizálási készséget kizárt.¹⁰ Ez azonkívül, hogy legalábbis megkérdőjelezte bonyolultabb politikai feladatok megoldására való alkalmasságát, megkönnyítette nyilatkozatainak értelmezését, amelyek pont a fent említettek miatt őszintének mondhatók, nem bonyolították taktikai megfontolásokból tett, de egyébként elveivel nem egyező részletek.

Mindezek után érthető, hogy a katolikus egyház által sérelmesnek ítélt állapotokra ő reagált a legérzékenyebben, s ezekre megpróbálta felhívni a figyelmet. Grösz érsekkel együtt budapesti útjuk alkalmával több panaszt és tiltakozást adtak át a kormány tagjainak. Így a katolikus napilap engedélyezése ügyében juttatták el Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek és Balogh Istvánnak – akihez a lapengedélyezések tartoztak – kérelmüket.¹¹

Ugyanekkor egy beadványt juttattak el a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez, melyben a „Németországba deportáltakra, az utódállamok által megszállt területek magyarságának helyzetére és az orosz katonai fogolytáborokban uralkodó állapotokra” hívták föl az illetékesek figyelmét. A kultuszminisztert arra figyelmeztették, hogy a minisztérium tisztviselőkarának kicserélésekor eltolódások történtek a katolicizmus rovására.¹²

A miniszterelnöknél tiltakoztak a letartóztatott papokkal való bánásmód ellen, és „kérték őt és a belügyminisztert, hogy vessenek véget a papságellenes uszításnak, a papokat az internálási rendeletnek és a múltbeli gyakorlatnak megfelelően helyezték el kolostorokban, és tegyék lehetővé számukra a misézést.”¹³

Az említett epizódok érdekesek. Egyrészt azért, mert rámutatnak arra, hogy Mindszenty, bár az egyik legkésőbbben kinevezett tagja volt a püspöki karnak, mégis országos ügyekben járt el, azonnal reagált mindenre, amit sérelmesnek ítélt meg az egyház.

Másrészt az, hogy a magyar katolikus egyház már ekkor is érzékenyen válaszolt minden őt érintő intézkedésre, tiltakozott a különböző fórumokon. S mivel a fent említett esetben veszprémi püspök mellett Grösz érsek, a püspöki kar akkori elnöke járt el, és Shvoy püspökkel is egyeztettek mondanivalójukat, – azt bizonyítja, hogy a katolikus egyház igen erőteljes politikai tevékenységét ebben az időszakban nem Mindszenty, mint hercegprímás vezette be, hanem az már korábban is megvolt.

Érdemes megvizsgálni a magyar egyház reagálásának okát. Azzal, hogy radikális változások vannak folyamatban, tisztában voltak a főpapok. Viszont sérelmezték ezek végrehajtását. Ugyanis formálisan érvényben voltak még a főpapoknak a törvényhozó hatalomban való részvételét deklaráló törvények. Így az 1926-ban létrehozott felsőházban helyet kapott főpapok a törvényalkotás menetébe beleszólhattak.¹⁴ A cenzúrajog alapján a hercegprímás vétót emelhetett az egyházat sértő törvények ellen. A végrehajtó hatalomban a VKM I. különleges helyzete, a titkos tanácsosi címekkel járó jogok biztosították, hogy ne születhessenek az egyház érdekeit sértő intézkedések. Hasonló célt szolgált az esztergomi érseknek az Esztergom vármegye örökös főpánja címe is. Mindezek a jogok a gyakorlatban nem érvényesülhettek, a demokratikus állami berendezkedés létrejöttével egyszerűen értelmetlenné vált figyelembe vételük. Ez a koalíció baloldalának törekvéseivel ez pontosan egybeesett. Viszont az, hogy de jure érvényben voltak ezek a jogszabályok,¹⁵ az egyház – amely mindig is nagy jelentőséget tulajdonított a törvényességnek, és a törvények betartását hirdette – a figyelmen kívül hagyásukat sérelemként értelmezte.

A felszabadulást követően tehát alapvetően várakozó, de nem ellenséges magatartást tanúsító egyház a demokratikus kormányzat néhány, a kommunista párt kezdeményezésére hozott intézkedését, és azoknak végrehajtás módját alapvető érdekeit sértőnek ítélte. Így még mindig várakozóan, de már több fenntartással tekintett a jövőbe. Alapvetően azonban még mindig nem ellenségként kezelte a demokratikus államot, így a főpásztorok a jövőre nézve úgy döntöttek, hogy „a francia szeparáció utáni szellem kialakulásának tanulságai mellett az amerikai és a holland minta alapján valami modus vivendit próbáljon az A.C. kidolgozni.”¹⁶

Ez már a püspöki karnak a felszabadulás utáni első konferenciáján hangzott el. A jegyzőkönyv és a kiadott körlevél fontos dokumentuma a főpapok által kialakított álláspontnak. Ezek közül a jegyzőkönyv egy belső tanácskozáson elhangzottakat tartalmazza, így a benne foglaltakat is így kell értelmezni. Nem véletlen tehát, hogy bírálatai élesebbek. Viszont némi támpontot ad a vélemények kialakulásának folyamatáról. Ezzel szemben a körlevél a hívők, így a nagy nyilvánosság számára készült, a benne foglaltak olyan szempontból mérvadóak, hogy a hívek főleg papjaikra hallgattak, így a körlevélben közölt információk, értékelések nagyban befolyásolták azok hangulatát. Ennek figyelembevételével kell értékelni a körlevél kijelentéseit.

„Most sem szününk meg esedezni, hogy az esztelen gyűlölködés, annak sötét és véres nyomai eltűnjenek, és helyébe az Istennek tetsző béke, rend és munka adja vissza szeretett hazánknak a nyugodt fejlődés lehetőségét.”¹⁷ Az ország új vezetését elismeri és arra felhívja a híveket is. „Bár a kormány, miként nevében is mondja ideiglenes, mégis egyedüli képviselője kifelé a nemzetnek, befelé a rendnek, ezért joggal követeli magának a kellő tiszteletet és engedelmességet mindenben, ami Isten parancsaival nem ellenkezik.”¹⁸ A szovjet csapatok tevékenységét is meglepően objektíven értékeli. „Nem bizonyult valónak a hír, amelyet az orosz seregek egyházat irtó szándékáról terjesztettek, sőt, sok figyelmet is tapasztaltunk a parancsnokság részéről az egyházi élettel szemben. Templomaink állnak és akadálytalanul folynak az istentiszteletek.”¹⁹

A felszabadulás értékelése a konferencián is hasonlóan pozitív megítélésben hangzott el. Az elnöklő Grósz érsek bevezetőjében kijelentette, hogy „a háború vihara átzúgott fölöttünk egyházi vonatkozásban könnyebben, mint ahogyan vártuk. A vallás gyakorlását, a papok szabad mozgását, az istentiszteletek megtartását a Vörös Hadsereg mindenütt biztosította. Ezt készségesen és köszönettel ismerjük el.”²⁰

Konstruktív hozzáállásra utalt a MADISZ-szal és a szabad szakszervezetekkel kapcsolatos álláspont is. Fölmerült ugyanis, hogy a MADISZ több helyen plébánosokat és káptalanokat kér fel elnökné, és azt szeretné, ha a KALOT-ok is belépnének. A püspöki kar úgy határozott, hogy az elnökséget a papok „elfogadhatják és megtarthatják addig, míg a KALOT-ot nem bántják.”²¹ Ugyanígy engedélyezve lett az egyháziaknak a pedagógusok és a kórházi alkalmazottak szabad szakszervezetébe való belépés is.

De e néhány pozitív momentummal szemben viszonylag sok, az egyház által sérelmesnek ítélt intézkedés került a konferencia elé.

Így Angelo Rotta nuncius kiutasítását értetlenül fogadta mindenki. Hivatalosan a SZEB döntése értelmében kellett távoznia, mivel a nyilas hatalomátvétel után is Budapesten maradt. Azzal a ténnyel, hogy érdemi diplomáciai tevékenységet fejtett ki, elismerte a Szálasi-vezetést.²² Nehezen volt érthető, hogy miért ennyire formális szempontból értékelte a kormányzat a nuncius szerepét, hiszen épp rajta keresztül próbálta befolyásolni a Vatikán a magyar vezetésnek – tudomására hozva a német koncentrációs táborokról szerzett információit – a zsidókérdésben képviselt álláspontját.²³ Később Szálasiékkal megállapodást kötött 2500 római katolikus hitvallású zsidószármazású személy részére pápai menlevél kiállításáról, s ezt a megállapodást megszegve kb. 15000 menlevelet állított ki vezetésével a nunciatura.²⁴ Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy Mindszenty a kiutasítással kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett, miszerint azért volt rá szükség, hogy a Vatikán ne szerezhesen pontos értesüléseket a katolicizmus magyarországi helyzetéről.²⁵

A következő, de a főpapok által a legsúlyosabbnak tartot intézkedés a földreformrendelet volt. A sérelmezés oka főleg az volt, hogy a földosztás – elvonatkoztatva annak szükségességétől – az egyház anyagi bázisának elvesztésével járt.²⁶ Ugyanis ezeket a földterületeket „célvagyonként” tekintette, s a jövedelméből finanszírozta tulajdonképpen működését. Így attól függetlenül, hogy a földreform a magyarországi birtokviszonyok igazságosabbá tételét is szolgálta, de vele párhuzamosan – noha ez kimondott céljaként nem szerepelt – rendkívül megnehezítette az egyház történelmi funkcióinak ellátását. Bár a rendelet bizonyos kártalanítást helyezett kilátásba, ezt a hierarchia keveselte. A megtartható földterületet megpróbálták címenként igényelni, s mivel ezt a földigénylő bizottságok nem mindig respektálták, némi iróniával jegyezték meg a konferencián, hogy „különb az egész magyar katolikus egyházat is kielégíthetnék 100 holddal.”²⁷ Ennek értelmében a veszprémi püspök is megpróbálta az őt a rendelet értelmében megillető 300 holdat több különböző intézmény számára kiigényelni.²⁸ Az Országos Földbirtokrendező Tanács helyt is adott kérelmének, de mint Balogh Istvánnak írta egy levelében „úgy látszik igaza lesz a rákoskeresztúri nemzeti tanács parasztpárti elnökének, egy pesti nyugalmazott villamos ellenőrnek, aki, mikor felmutattam a nemzetgyűlés politikai bizottságának a rendeletét a maga módján azt mondta: „A nemzetgyűlés politikai bizottsága elkésett. Majd mi azt Pesten elintézzük, hogy itt nem kaphat földet a püspök”²⁹ Hogy végül megkapta-e a földet, arra nézve ellentmondóak a forrásaink.³⁰ Ezen epizód megemlékezésével azonban eltávolodtunk időben is az első püspökkari konferenciától, amelyről kiadott körlevél még azon kívánságot hangsúlyozta, miszerint „adja Isten, hogy az újbirtokosok boldogulása vigasztalja az egyházat veszteségeiért és gondjaiért.”³¹

A nemzeti bizottságok intézményrendszerét a közigazgatás kaotikus állapotáért okolta.

Éles és közvetlen bírálat érte a rendőrséget. Tevékenysége, melyet a kommunista párt irányításával kifejtett,³² kiváltotta a radikális átalakulásokat elutasító egyház

rosszszalását. A főpapok álláspontját tükröző Grösz érsek véleménye szerint „a demokrácia és szabadságjogok megcsúfolásával valóságos terroruralmat fejt ki: tetszése szerint tartóztatja le az embereket és sokszor a német koncentrációs táborokra emlékeztető brutalitással bántalmazza őket.”³³

De a politikai rendőrség nemcsak mint hatalmi szerv váltott ki bírálatot, hanem egyes egyházi személyek elleni fellépésével is. A püspökkari konferencián elhangzott kijelentés szerint „a letartóztatott papokkal bűnösségük megállapítása előtt mint gonosztevőkkel bánnak, az újságokban tendenciózus cikkek jelennek meg, nem engedik misézni őket stb. A cél itt is világos, tönkretenni a papság becsületét.”³⁴

A katolicizmus által sérelmesnek ítélt fejlemények hatására tehát a főpapok álláspontja közelített Mindszentyéhez – bár még mindig politikusabban ítélték meg az országban végbemenő folyamatokat, – ő pedig beigazolódni látta saját előítéleteit.

Ezért érthető, hogy egy, a kormányhoz intézendő „erélyesebb hangú” memorandumot fogalmazott meg, melyet utólag csakis intranzigens álláspontja bizonyítékként ítélnék meg. Ez a vélemény helytálló, de nem teljes. Ugyanis, mint Grösz érsek jelentette a konferenciának „az a vélemény alakult ki, hogy egy keményebb hangú memorandumot kellene a püspöki kar nevében a kormányhoz intézni, amely felölelné részben a már érintett sérelmeket, de egyéb kifogásolni valókat is... A memorandumot a veszprémi püspök elkészítette,... a csanádi püspökkel letárgyalták.”³⁵ Megvitatása során Czapk érsek „a tervezetben felsorakoztatott tények valódiságát elismeri, de a memorandum bizonyos politikai megfontolásokat is igényel.”³⁶ Szükségesnek tartotta a fellépést, de a hangnemet túl keménynek ítélte, s emiatt figyelmeztetett a politikai pártok részéről esetleg bekövetkező támadások lehetőségére. Hamvas püspök szintén politikai megfontolásokból, és a szovjetekre való tekintettel javasolta a hangnem visszafogását, viszont kiemelőnek tartotta, hogy a püspöki kar egy „nemzeti és szociális” földreformtól nem zárkózik el.³⁷ Végül az a határozat született, hogy a memorandum beadása szükséges. Megbízást kapott Shvoy és Hamvas püspök, hogy „a felszólalások szerint szükséges átalakításokat a szerzővel együtt a memorandumon eszközöljék.”³⁸

Fölmerült a konferencián, hogy az üresedésben lévő érseki ill. püspöki székek betöltésének kérdését érintse-e a Rómába küldendő részletes jelentés.³⁹ Grösz érsek a probléma fölvetésekor rövid elemzést adott: Egyrészt az új magyar vezetést erősen foglalkoztatja, hogy lesz-e beleszólása az ügyekbe.⁴⁰ Másrészt az utóbbi időben az egyház által sérelmesnek ítélt események miatt szerinte az Apostoli Szentszék ugysem állna szóba a kormánnyal. Ezért azt javasolta, hogy bár az esztergomi érseki szék betöltése különösen fontos lenne, arra kellene kérni Rómát, hogy várjon, míg a helyzet némileg normalizálódik, „mert valóságos kálváriajárással kezdetben az új hercegprímás működését.”⁴¹ Végül a püspöki kar úgy határozott, hogy e kérdést a jelentésben nem kívánja érinteni.

Ezzel majdnem egyidőben az Ideiglenes Nemzeti Kormány is megtárgyalta a kérdést, és úgy döntött, hogy az 1927-es megállapodás – intesa semplice – szerint megillető jogával él, s egyben megállapodott a szóba jöhető jelöltekről is,⁴² s arról, hogy „az általa alkalmasnak vélt személyek nevét a Római Szentszék tudomására hozza.”⁴³ A jelöltek sorrendben Bánáss László debreceni prépost-plébános, Márton Áron erdélyi püspök, és Kelemen Krizosztón pannonhalmi főapát voltak.⁴⁴

Mindezek ellenére XII. Pius államtitkársága 1945. augusztus 16-án kelt levelében értesítette Grösz érseket, hogy Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké.⁴⁵ Grösz érsek szeptember 8-án bizalmasan közölte a hírt a veszprémi püspökkel, aki 24 óra haladékot kért a válaszára. Visszaemlékezései szerint nem

szívesen vállalta a súlyos terhet, végül is Grösz és Czapik érsek érvelése győzte meg, miszerint az eddigi fél évi primásnélküliség is rendkívüli hátrányokat jelentett a katolicizmus számára, s ha ő nem fogadta volna el, az újabb, alkalmas jelölt megkeresésére, kinevezésére fordított idő további veszteségeket jelentett volna.⁴⁶ Így a kalocsai érsek szeptember 16-án hivatalosan közölte az illetékes állami szervekkel tudomásulvétel ill. elfogadás végett a kinevezés tényét. A kormány a Vatikán ellenségesnek minősíthető, és jogilag is vitatható eljárása ellenére eltekintett a tiltakozástól, mert nem akarta tovább élezni a viszonyt sem az egyházzal, sem a Szentszékkal, ill. mert Mindszenty személye ellen nem volt politikai kifogása.⁴⁷

Érdemes megvizsgálni, hogy milyen körülmények között döntött Róma a kormány listájának figyelmen kívül hagyásáról és Mindszenty személye mellett, azon kívül ezt személy szerint kik támogatták.

A Vatikán ekkor hivatalos formában nem volt érintkezésben Magyarországgal, ugyanis Rotta kiutasításával teljesen megszakadtak az információszerezési lehetőségei, ill. néhány, az akkori viszonyok között az utazást megkockáztató pap személyes véleményére korlátozódott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányt diplomáciai értelemben nem ismerte el,⁴⁸ és így vitatta annak az 1927-es megállapodás alkalmazására való jogosultságát.

Arra a kérdésre, hogy a választás milyen megfontolások után és miért éppen Mindszentyre esett, valószínűleg még hosszú idő múltán sem tudunk pontos információkkal válaszolni, így most is csak néhány meghatározónak látszó momentumra tudunk rámutatni.

Az bizonyosnak tűnik, hogy annak idején Serédi hercegprímás nem támogatta előrejutását, hiszen már veszprémi püspökké történő jelölésével sem értett egyet, sőt „kinevezése pedig veszedelmes lenne” írta Rottához.⁴⁹ Ezt a véleményt a nuncius nem fogadta el – hogy miért, azt nem tudjuk, – de az azonban valószínűnek látszik, hogy éppen ő járt el a kinevezés érdekében. Minden bizonnyal gr. Mikes János, volt veszprémi püspök hívta fel először Rotta figyelmét Mindszentyre.⁵⁰ Cavallier József – aki akkor a Szent Kereszt Egyesület főtitkára és – már korábban is bizalmasa és fő informátora volt, amikor kikísérte az állomásra – Budapestről történő végleges elutazásakor – szintén őt ajánlotta neki.⁵¹ De a gondolat, hogy a veszprémi püspököt javasolja Rotta az esztergomi érseki székbe, már régebből érelődhetett benne, ugyanis már elutazása előtt is úgy nyilatkozott, ha „kényszerülne elhagyni Magyarországot, senki sem volna érdemesebb és hűségesebb, aki képviselhetné Rómát.”⁵² Szintén őt javasolta Nagy Töhötöm is, amikor 1945. augusztus 4-i római útján felkérték, hogy adjon információkat a magyarországi helyzetről, különös tekintettel az esztergomi érseki szék betöltése ügyére. A páter egy iratot szerkesztett, az általa megfelelőnek tartott névsorral, s a hozzá tartozó jellemzésekkel, majd megvitatta beadványát több vatikáni tisztviselővel.⁵³ Augusztus 14-én személyesen is elmondta érveit a pápának arról, hogy most kell kinevezni a hercegprímást és a jelöltekről szóbeli jellemzést is adott.⁵⁴ Két nap múlva P. Leiber átadta neki Mindszenty kinevezését tartalmazó okiratot hazajuttatás végett.⁵⁵

Végül is megállapítható, hogy – az egyébként hasonló esetekben nagy körültekintéssel és megfontoltsággal eljáró Vatikán – most is az egyház szempontjából valószínűleg a legalkalmasabb jelöltet választotta ki. Legfontosabb szempont talán az lehetett, hogy legitimizmusa miatt nem azonosulhatott a bukott Horthy-rendszerrel, azzal való szembenállását többször is hangsúlyozta. Szintén fontos körülményként játszhatott szerepet közismert nyilasellenessége is. Ez egyttal a kormány felé elfogadhatóvá tehetette személyét, hiszen letartóztatása miatt az elismerte „antifasiszta, ellenálló” múltját. Példaszerű hitbuzgalma, erkölcsi magabiztossága, következetessége, megingathatatlan-

sága, magával és másokkal szemben támasztott magas követelményrendszere, s az ezekkel párosuló nem titkolt kommunista és szovjetellenessége előzetes bizonyítékként szolgálhatott arra nézve, hogy a belpolitika – egyébként várható – túlzott balratolódása esetén sem köt a katolicizmus érdekeit sértő vagy befolyása csökkenéséhez vezető kompromisszumokat. Viszont ez utóbbi – legitimizmusával párosulva – már a kinevezéskori helyzetben is konfliktushelyzeteket teremtett, melyeket ő is eléggé világosan látott. Egy bizalmas beszélgetés során Nagy Töhötömnek „feltárta az összes szubjektív és objektív nehézségeit a hercegprímással kapcsolatban: személyi alkalmatlanság,” másrészt bizonyára egyoldalú informáltság mellett nevezte ki mégis őt a Szentszék, végül „a rendkívüli nehéz helyzet, amelyet az ő személyisége csak még nehezebbé tesz.”⁵⁶

Míndezeket összefoglalva nem tűnik merésznek az a következtetés sem, mivel az egyház szempontjából a szóbjöhethő politikailag legalkalmasabb jelölt került az esztergomi érseki székbe, később mégis konfliktushelyzetbe került, így bármely főpapot nevezték volna ki helyette, vagy hasonlóan cselekedett volna a mind balrább tolódó közélet terén, vagy pedig a vatikán akkori álláspontja szerinti megengedhetetlen hátrányokba hozta volna a magyar katolicizmust a kommunista pártnak mind nagyobb engedményt tevő politikájával.

Kinevezésétől az állam és az egyház szembenállásának kiteljesedéséig

Az előzőekben vázoltakból, az előállt különleges helyzetből, az egyház pozícióinak várható visszaszorításából következett, hogy tisztét mindenekelőtt politikai küldetésnek tekintette. A miniszterelnök és a nemzetgyűlés elnökének gratulációjára „az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll” választ küldte.⁵⁷ Érvélcse az „első közjogi méltóságra” való jogosultságára a feudális közjog szempontjából kétségkívül logikus és alátámasztható.⁵⁸ Erősen vitatható azonban ennek az időszerűsége az adott történelmi helyzetben. Viszont meg kell állapítanunk, hogy akkor ez elfogadott volt, ugyanis sem a távirat címzettjei, sem a kormány tagjai – így a kommunista miniszterek – sem a SZEB, sem a napisajtó ezt tudomásunk szerint nem kifogásolta.⁵⁹ Sőt a klérus több tagja a primás közjogi tevékenységét egyenesen követelte, de legalábbis elvárta. Az Új Ember vezércikkében leszögezte, hogy „a magyar hercegprímás az ország mostani ideiglenes, elesett állapotában is az ország első közjogi méltósága.”⁶⁰ A szószerkről a híveknek külön is hangsúlyozták, hogy Magyarország hercegprímása az első zászlós úr. „Új idők világtörténelmi átalakulásában régiesen hangzik az a fogalom, mint valami történelmi emlék, amelynek nincs történelmi ereje. A mi egyházmegyénk erősen hiszi, hogy Mindszenty József hercegprímás életében ez kegyeletteljes valóság lesz.”⁶¹

Az újonnan kinevezett esztergomi érsek beiktatására október 2-án, intronizációjára október 7-én került sor az esztergomi Bazilikában. Az Ideiglenes Nemzeti kormány részéről Vörös János honvédelmi- és gr. Teleki Géza kultuszminiszter, a SZEB részéről Szviridov altábornagy vett részt. Mindszentynek az itt elmondott beszéde politikai programnyilatkozatnak is tekinthető.

Az erősödő kommunista mozgalmat „a világ fiai világszerte rohamoznak a hazugság fejedelmének zászlaja alatt” megállapítással jellemezte.⁶² Ezt mintegy ellentételként egy idézettel szembeállította: „Van egy hatalom a földön, amelyen a pokol kapui nem vesznek erőt.” A baloldali eszmékkel szembeni egyedüli védekezést a hitélet fellendítésében látta. „Ahol a természeti és kinyilatkoztatott törvény megingott a szivekben ott az elmélyülő hitélet annyi, mint a társadalom gátszakadásának megállítása.” Ez a meglátása nem itt

fordult elő először. Még kinevezése előtt az Új Embernek leadott – Amit a viharesztendő sürget c. – cikkében ennek gyakorlati megvalósításával kapcsolatosan sürgeti az egyházközösségek szervezését, mely „a pártokra és osztályokra tagolt társadalmat egységesítse és egyesítse Krisztusban!”⁶³ Ez egy nagyon fontos ütközési pont volt a baloldallal szemben, melyet külön is szeretnénk hangsúlyozni. Az ebben a cikkben leírtak nem a napi politika látványos megnyilvánulásai, hanem fontos elvi útmutatások voltak, amelyek lényeglátásra mutatnak. Hiszen a különböző rétegek testvéri egyesítése az egyház nyújtotta kereteken belül alapjaiban tette volna kétségessé a proletárdiktatúra sikeres kivívásáért folytatott harc feltételeinek teljesülését, így például az elnyomókkal szembeni megfelelő osztálygyűlölet meglétét. „A pártoskodás a társadalmat felbontja... Az egyházközösség egyesít Krisztusban!”⁶⁴ Visszatérve székfoglaló beszédére, az előző gondolatok aktualitása jegyében hívta fel a híveket; „legyünk most az imádság nemzete! Ha újból megtanulunk imádkozni, lesz honnét erőt és bizalmat meríteni.”

Mindezek mellett rendkívül nagy szerepet szánt saját tisztének is, melyet az egyetlen tradicionális legitim hatalomforrásnak tekintett, s erre a már említett érvelése alapján próbált jogot formálni. „Még nem léphetek be a közjogi harcok dandárjába sem, mert közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és finom erezeit látszólag elszakadtak. Hiányzik nem egy alkotmányos tényezőnk, de az elődök helyén van már az ország primása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény felett...több mint 900 év jogán az ország első zászlósura, a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”

A földreformmal kapcsolatban a májusi körlevél álláspontját ismételte meg. Magát a tényt elfogadottnak tekintve, hangsúlyozta, nem következhet be, „hogy ami jogalap nélkül történt, jogosnak” ismerné el, ill. azt, hogy mindezeknek a „célja nem földi volt”, így tulajdonképpen „fontos egyházi és kulturális célok” szenvedtek rövidséget. Véggkövetkeztetése azonban – a fentiek kiemelése mellett – mégiscsak az volt, hogy „az Egyház a magyar nép érthető életigényével szemben tudott mindig nagylelkű lenni.”

Legnagyobb veszélyt a vallásos, katolikus magyar népre a kommunista pártban látta. „Ma előttünk riadó, vak mélység örvénylik fel; történelmünk legnagyobb erkölcsi, közjogi, gazdasági örvényben fuldoklik a vérző Magyarország. Zsoltárunk a De profundis, imádságunk a Misere, prófétánk a sirmalmazó Jeremiás, világunk az Apokalipszis. Babilon vizeinél ülünk és elpattogott hárfahurokon idegen énekekre akarnak tanítani minket... Nem szólalt még meg ebben az országban az a tárogató, amely az elpusztult országot siratná. Keressük és nem találjuk, hol is bujdosik a magyar fájdalom. De megszólalt a cigány hegedűje, a duhaj jókedv nótája. Ám 1945-ben magyar földön hazudik a muzsikaszó: mert megfélemedezik a felejthetetlen igazságról, a magyar koldusszegénységről, az összes világtájak rabsóhajairól, külső-belső börtönökről, kizsájtott, otthontalan magyarokról és azokról, akiknek többé nem hópárnája, hanem maradék rongyos condrája könnytől ázik.

Könnyelmű élvhajászat indult meg itt valami egészen újszerű, testünknek-lelkünknek idegen ifjúságnevelés.

Szomorú ifjúság az, amely szinte nemzete torának táncos megünneplésére kedvet érez. Lehet, hogy a vérük magyar, nyelvük is, nevük is az, de a boldogtalan és a hejehuja Magyarország között óceánok húzódnak; a vér és könnyek völgyében, romok és sóhajok felett vigadnak azok, akik nem tudják, mit cselekszenek.”

Érdemes külön figyelmet fordítani a beszéd historizáló, történelmi múltat idéző fordulataira is. Ezáltal azonkívül sikerült a jövővel szemben a múltat előtérbe állítania, a figyelmet a folytonosságra irányítani a múlttal való szakítás ellenében.

Mindszenty prímási tevékenységének első heteiben a koalíció pártjai közötti felfokozott választási küzdelem zajlott.⁶⁵ Mind az egyház, mind a világi katolikus erők részéről fölmerült egy keresztény-katolikus, szociális jellegű önálló párt indításának a gondolata. Ezt azonban kétséggé, később elképzelhetetlenné tette a lehetséges vezetőség két frakcióra bomlása.⁶⁶ Így az egyház a korábban felvetődött gondolatnak megfelelően elviekben és gyakorlatilag is támogatta a kiscgazdapártot. A veszprémi püspök már a május 24-i konferencián fölvetette, hogy „politikai téren talán nem lehetetlen, hogy egy protestáns prédikátor vezetése alatt álló pártban mi is küzdjünk.”⁶⁷ Ezzel a csanádi püspök is egyetértett, sőt kijelentette, hogy „a gyakorlatban is kooperálhatnánk a kiscgazdapárttal.”⁶⁸ Ez két síkon zajlott. Egyrészt a kiscgazdapárt, főleg annak jobboldala informálta a hercegprímást a politikai eseményekről. Így például Varga Bélával már korábban kialakult ilyen jellegű kapcsolata. Ennek közvetlenségére utal, hogy levélben is ígérte, lemegy Veszprémbe „pár órára megbeszélni a teendőket.”⁶⁹ A másik oldalról viszont a kiscgazdapárt fölvette jelölőlistáira a katolikus egyház számára possibili politikusokat.⁷⁰

A fővárosi törvényhatósági választások előtt egyházi részről elvi iránymutatás nem hangzott el, de az Új Ember mozgósította a híveket. „Lelkiismereti kötelesség, hogy szavazati jogunkkal éljünk. Minden hanyagságból kieső szavazat a keresztény erkölcsan szerint bünszámba megy.”⁷¹ gyakorlati szempontból enyhe, de jól időzített célzásnak tekinthető, hogy a Kis Újság pont a választás napján hozta nyilvánosságra a hercegprímás levelét a „kiscgazdapárt elnökségéhez.”⁷²

A választásokon a baloldal várakozásai ellenére a kiscgazdapárt a szavazatok abszolút többségét szerezte meg. Így nem véletlen, hogy a nemzetgyűlési helyekért folytatott küzdelem rendkívül kiéleződött. A kiscgazdapárt magabiztossága megnőtt, míg ellenlábasai elemezték a hibáikat. A kommunista párt Politikai Bizottsága a kiscgazdapárt elleni általános támadás és a jobboldallal szembeni erősebb fellépés mellett döntött.⁷³ Ennek következményeként még jobban elmérgesedett a viszony a két párt között, sőt nemegyszer az összetűzések tömegverekedéssé fajultak. Ezeknek főleg az volt az oka, hogy a kiscgazdapárti gyűléseket a kommunisták megzavarták, plakátjaikat leszaggatták. Később bebizonyosodott, hogy ez helytelen gyakorlat volt, mert alapul szolgált a kiscgazdapárt kommunistaellenes propagandájának kiszélesítéséhez. Így a kommunista vezetők a Szabad Nép hasábjain elítélték a rendezavarásokat. A helyzet normalizálásához hozzájárult a SZEB közbelépése is. Bár a Vorosilov marsall kezdeményezte tárgyalások nem vezettek eredményre – végérvényesen eldőlt, hogy a négy párt nem fog közös listán indulni – az ellenfelek mégis igyekeztek némi mérsékletet tanúsítani, hiszen megállapodás született arra, hogy a választási eredményektől függetlenül koalíciós kormány alakul.

Ezek után a polgári érdekek számára kedvezően hatott a magát kissé visszafogó kiscgazdapárt helyett az egyház támogatása, melyet nem kötöttek a koalíció frott és fratlan szabályai, így minden megkötés nélkül nyilatkozhatott.

Ennek veszélyét már a törvényhatósági választások előtt világosan látta a kommunista párt. Révai Józsefnek egy, a pártmunkások részére tartott beszéde „mindenek előtt arra hívta fel a figyelmet, nem szabad megengedni, hogy a kommunista pártot a választási küzdelem során egyház, vagy méginkább vallásellenes vonalra irányíthassa valaki. Úgy kell fellépni a kortesekké váló papok ellen, hogy a párt a hívő tömegek szemében ne váljék vallásellenes párttá.”⁷⁴

Viszont az, hogy a Központi Vezetőség október 11-i ülésén felvetődött újra a kérdés, azt mutatja, hogy a kommunista párt nehezen tudott megbirkózni a feladattal, t.i.

hatékonyan úgy küzdeni az egyház politikája ellen, hogy közben ne merülhessen föl a vallásellenesség vádja. Gerő Ernő szerint keményebb magatartást kell tanúsítani Mindszenty ellen. Ezzel szemben Donáth Ferenc érvelését fogadták el: „Gyengék vagyunk ahhoz, hogy az egyházzal fölvegyük a harcot.”⁷⁵ Rákosi is hasonló álláspontot képviselt: „Ami az egyház támadását illeti, a legsúlyosabb hibának tartanám fölvetni.”⁷⁶

Az egyház azt tartotta járható útnak, ha a hívek számára világos útmutatást ad, hogy azok „bátorítást kapjanak – írta utólag Mindszenty az emlékirataiban, – s, hogy szűnjék meg nálunk a tájékozatlanság és az ingadozás, amit a több hónapos fondorlatos kommunista választási agitáció eredményezett.”⁷⁷ A tájékoztatásra való jogosultság melletti érvelés szerint „az állampolgár a közélet irányításába szavazatával szól bele. A szavazás ezért a közjő érdekében kötelesség, melyet az erkölcsi törvények szerint kell gyakorolni. Mindhogy a szavazásnak erkölcsi vonatkozása van, az Egyháznak kötelessége az erre vonatkozó keresztény tanítást hirdetni és kifejtetni.”⁷⁸ Ennek alapján a püspöki kar választási körlevelet bocsájtott ki, melyet Mindszenty maga fogalmazott meg, s a konferencián szakaszonként ismertetett, amely megvitatta, majd elfogadta.⁷⁹ Így annak ellenére, hogy kizárólag a hercegprímás aláírása szerepel rajta, a püspöki kar közös állásfoglalásának kell tekinteni.

Maga a körlevél hangsúlyozza, hogy nem avatkozik be a választási küzdelmekbe, nem foglal állást egyetlen párt mellett sem, de az „igazság és kötelesség elveit” kifejti, hogy e szerint válasszon minden katolikus hívő.⁸⁰ Viszont az, hogy a zsarnokság ellen emel szót, s annak a jelöltnek a támogatására hív fel, aki az „erkölcsi tisztaság, a jog, az igazság és a rend érdekében fog síkra szállni”, egyértelművé teszi, hogy melyik párt ellen, s melyik párt mellett áll. Lényegében egyenlőségjelet tesz a fasizmus és a kommunista ideológia közé. A bukott Horthy-rendszerrel kijelenti, hogy „egy évvel ezelőtt az akkori vezetők gyengeségéből tág teret engedünk idegen megszállók erőszakoskodásának”, majd ezzel mintegy párhuzamot vonva úgy folytatja, hogy „a tavalyi magyar gyöngeség megismétlődik. Különös hatások folytán a magyar élet valóban az egyik totális zsarnokságból a másik felé sodródott.” Lényeges, hogy a kommunistaellenesség nem demokráciaellenesség volt, mint utólag ezt sokan állították. A magyar demokráciával kapcsolatban a körlevél kijelenti, hogy azt az egyház megértéssel fogadta, bizott képviselőinek megnyilatkozásaiban, ígéreteiben, a sérelmeket úgy tekintette, hogy ezek a kezdődő új rendszer kinövésői, melyek idővel majd megszűnnek. Ezzel szemben „a magyar közéletben sok, nagyon sok olyan jelenséget tapasztaltunk, amelyek a tiszta demokrácia elveivel éles ellentétben vannak...Meg kell mondanunk, hogy keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra amely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természeti törvények mellőzését feleltetlenségül és sűrűn elköveti.” Ez utóbbival szintén a kommunista pártra célzott. Végül főszóltja a híveket: „Ne rettenjete meg a gonoszság fiainak fenyegetésétől! Könnyebb egyszeri fenyegetést kiállani és elszenvedni, mint rálépni arra az útra, ahová meggondolatlan és lelkiismeretlen emberek csábítani akarják a magyarságot. Az erőszak annál nagyobb lesz, minél kevesebb ellenállásra talál. Az erőszak természete az, hogy ma csak szavazatot kényszerít ki, holnap már fenyegetésekkel kényszerít munkára, holnapután háborúba visz, majd erőszakkal a megsemmisülésbe kerget.”

A kommunista párt – a róla felvázolt kép miatt érthetően – rendkívül erélyesen tiltakozott a pástörlevél ellen. A kiadott nyilatkozat szerint „példátlan beavatkozás a választási küzdelemben a reakció mellett”, „megtévesztéssel igyekszik befolyásolni a katolikus hívőket” és „védelmébe veszi a nemzetrontó nyilasokat.”⁸¹ A pártvezetők meg voltak győződve, hogy „a katolikus hívők többsége, sőt az egyház képviselőinek

számottevő része nem ért egyet Mindszenty Józsefnek ezzel a fellépésével, amely az egyházat a népellenes reakció eszközévé akarja süllyeszteni.⁸²

Ez az erélyes hangú állásfoglalás azonban csöppet sem csökkentette a körlevél hatását, inkább a hercegprímás ellen alkalmazott hangnem még fokozta azt. Ugyanígy inkább veszteséget okoztak a baloldali erők számára jelöltjei sokszor primitívnek mondható egyházellenes támadásai is.⁸³

Végül is az, hogy a kisgazdapárt országos szinten még fölényesebben nyerte meg a választásokat mint Budapesten, a püspöki kar körlevelének is tulajdonítható. A két fél közötti népszerűségi különbségre jellemző momentum: Rákosi magára vállalta a legnehezebbnek számító zalai választókerületet. Marosán Györggyel együtt a „közösen mutatjuk meg, mit tudunk” felkiáltással indult a választási kampányára.⁸⁴ S ezután épp a kisgazdapárt vezetősége értékelte országos érdekként azt, hogy Rákosi ne bukjon meg a saját választókerületében, így kisgazdapárti szavazatokkal egészítette ki a kommunista párt eredményét.⁸⁵ A kommunista párt mindenesetre levonta a tanulságot, így a választásokat értékelő határozatában a Központi Vezetőségnek a párt eredményeit hátrányosan befolyásoló körülmények közt szerepelt a „hercegprímás levele” is.⁸⁶ Ha közvetve is, de tulajdonképpen ez volt az első utalás arra, hogy a hercegprímás a kommunista párt ellenfele.

Az viszont nem volt elhanyagolható szempont, hogy a hercegprímás maga mögött tudhatta a Vatikán – legalábbis elvi – helyeslését. Enélkül ugyanis aligha mert volna ilyen sorsdöntő pillanatban beavatkozni az események menetébe. Tény az, hogy az adott időszakban rendkívül széles jogkörrel rendelkezett, ugyanis a nuncius kiutasításakor ráruházta a püspöki kar elnökére – aki akkor még Grösz érsek volt – „azokat a rendkívüli felhatalmazásokat, amelyeket arra az időre kapott (t.i. Rotta) amíg az apostoli Szentszékkal az érintkezés lehetetlen.”⁸⁷

Az első hivatalos érintkezés a Vatikán és a püspöki kar között az új prímás első római útja során zajlott le, melyre 1945. november 29-én indult el, s a pápa december 8-án fogadta. Beszámolója szerint a püspöki kar addigi tevékenységét megerősítették. A körleveleikről, melyeket lefordítva magával vitt, és bemutatott, a pápa úgy vélekedett, hogy ezeket a megnyilatkozásokat „meg kellett tennetek.”⁸⁸

Szintén ezeken a tárgyalásokon merült fel a Vatikán diplomáciai képviseletének az ügye. Mindszentyt még elutazása előtt Tildy Zoltán és Varga Béla tisztelgő látogatáson kereste fel, s kérték, hogy tolmácsolja XII. Pius felé a magyar kormány azon óhaját, mely a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányul.⁸⁹ A kérésnek megfelelően a kívánságot a hercegprímás jelentette a pápának, aki ezt örömmel fogadta és „az addigi nuncius visszaküldését helyezte kilátásba.”⁹⁰ Ezt a választ a püspöki kar is örömmel nyugtázta, a prímás pedig a sajtó útján nyilvánosságra hozta a hírt, és a Vatikán választát továbbította a kormánynak.⁹¹

Mindszenty útjának valóságos oka valószínűleg az lehetett – formális oka a veszprémi és győri püspöki szék betöltésének kérdése volt, – hogy addigi tevékenységének megerősítésén túl vatikáni köröket tájékoztasson a magyarországi helyzetről, ill., hogy ő is pontos információkat szerezzen az ottani álláspontokról, melynek függvényében jövőbeni politikáját kialakíthatja. Ezzel kapcsolatban azonban azt is meg kell említeni, hogy mértékadó vatikáni személyiségeken kívül – mint Montini, Tardini államtitkárok – jobbra szélsőségesen konzervatív politikusokkal tárgyalt, így például Luttor Ferenc korábbi vatikáni ügyvivővel.⁹² Ott tartózkodása alatt „minden hivatalos lépést Luttor kíséretében” tett, és „csak Luttor útján tudott informálódni”, írta egy levelében br. Apor Gábor volt vatikáni követ.⁹³

Visszatérve a választás utáni belpolitikai helyzetképre, a legjellemzőbb ezen időszakban az volt, hogy a kisgazdapárt megpróbált választási eredményeinek megfelelő helyet követelni magának a végrehajtó hatalomban, és általában a közélet minden területén megpróbálta pozícióit erősíteni. Ezzel szemben a kommunista párt a választások eredményét igyekezett kissé „korigálni”, főleg a SZEB segítségével. Ennek eredményeképp a kisgazdapárt a miniszteri tárcáknak csak a felét kapta meg, és a belügyminiszteri poszt a kommunista párté lett. Így tulajdonképpen egy olyan – időben körülbelül 1946 nyaráig tartó – patthelyzet alakult ki, amelyben a polgári érdekeket képviselő kisgazdapárt holott eredményei alapján tovább erősíthette volna pozícióit, de ezt a baloldal nem engedte meg. Ellenben a baloldal nemcsak felülről, kormányzati téren akart előrébb lépni, hanem tömegbázisát is szerette volna bővíteni, de ez éppen népszerűtlensége miatt nem sikerült.⁹⁴ Ezért elhatározták, hogy a „választási eredményektől függetlenül, ha kell erővel szorítja vissza” a felbátorodott jobboldalt,⁹⁵ amelynek érdekében – főként az ipari körzetekben – tömegdemonstrációkat szerveztek. Ezek sikeres megszervezésével párhuzamosan a magyar kommunistáknak szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy a tömegbázisuk folyamatosan szűkült, így például – Heves megyei adatokról van tudomásunk – a párt taglétszáma 1946 januárjára 1945 októberéhez képest majdnem 20%-al csökkent, a MADISZ szervezetek nagyrésze feloszlott, taglétszáma ugyanezen időszakban felére csökkent.⁹⁶ Ezért egyelőre olyan célokat tűztek maguk elé, amelyekkel az ország lakosságának nagyrésze szimpatizált, ezenkívül a megfelelő propagandaértékkel rendelkeztek.

Ezek közé tartozott a köztársaság megteremtésének követelése is. Mindszenty az első pillanattól kezdve – amikor erről tudomást szerzett – megpróbált mindent megtenni ellene. A Tildy Zoltánnal és Varga Bélával történt – már említett – megbeszélésen is szóba került ez a téma. A prímás kifejtette, hogy a nemzet alkotmányát semmiképpen sem szabad módosítani. Érvéle szerint a választásokon az nem vetődött fel egyik párt részéről sem, így a jelenlegi parlamentnek nincs a kérdés tárgyalására felhatalmazása a néptől, tehát csak népszavazás útján lehet dönteni.⁹⁷ A decemberi püspökkari konferencia is tudomásul vette, hogy „az államforma kérdésében közölte a miniszterelnökkel azt a véleményét, hogy a mostani helyzetben, amikor a magyar népnek annyi baja, ezen kérdés eldöntése helyett inkább a pénzstabilitás helyreállításával, a kenyérrkérdéssel, az internálások megszüntetésével...kellene foglalkozni.”⁹⁸ Viszont rendkívül figyelemreméltó az, hogy az esztergomi érsek még kétszer felhozta az államforma ügyét, de egyik alkalommal sem sikerült álláspontjának megfelelő támogatást szereznie. Először arra a bejelentésére, hogy úgy értesült „107 kisgazdapárti képviselő halasztó indítványt tett” a püspöki kar úgy határozott, „hogy ebbe a kérdésbe nem szól bele és a dilata elv alapján áll.”⁹⁹ Ezután arra az előterjesztésre, hogy „tekintélyes oldalról nyilvánult meg az a kívánság, hogy 80 tag aláírásával hívassék össze a Felsőház”, az a határozat született, hogy „ez most ne történjék meg.”¹⁰⁰ Álláspontjával nem csak a főpapok között, hanem az egész hierarchián belül szinte teljesen egyedül maradt. A Slachta-párt próbálkozásából – mely azt szerette volna elérni, hogy a javaslat tárgyalása „odátzassék el bizonytalan időre, mint nem időszerű...Talán lehetne a plébánosokat odairányítani, hogy egyházközségünk vezető embereiből küldöttséget alakítsanak és a szervezetek nevében keressék meg a képviselőiket” - semmi sem valósult meg, s az idézett levélben kért akció sehol sem történt meg.¹⁰¹

December 31-én még utolsó lehetőségként levelet írt Tildy Zoltánhoz és Varga Bélához melyben „az ezeréves magyar királyság megszüntetésének terve ellen a „magyar prímások több mint 900 éven át gyakorolt közjogi tisztéből folyóan óvást” emelt.¹⁰² A köztársaság törvénybeiktatása szempontjából ez mindenestre teljesen hatástalannak

bizonyult, ugyanis a képviselők, még ha vonakodva is, de a pártfegyelem miatt elfogadták a négy párt előzetes megállapodását. Nyíltan egyedül Slachta Margit pártonkívüli szólalt fel ellene.¹⁰³

Érdeemes párhuzamot vonni Mindszentynek a felszabadulás utáni két nagy politikai szereplése között. A választások alkalmával állásfoglalása találkozott a lakosság többségének véleményével, így jelentős politikai sikereket ért el. A köztársaságért vívott harc során idejétmúlt politikai célokért lépett fel, elszigetelődött, és végül vereséget is szenvedett. Az hogy akkor ennyire rosszul mérte fel a realitásokat, később sok ütkörcsnyát adott ellenfelei kezébe.

Küzdelem az egyház visszaszorítása ellen

A kommunista párt gondosan mérlegelte az elmúlt időszak tapasztalatait, újragondolta stratégiáját és taktikáját. Új elemként megjelent a „klerikális reakció” fogalma, amely vezetőjének természetesen Mindszenty lett megnevezve. Az egyháznak a reakciók táborába való sorolása nem meglepő, sőt logikusan következik a párt akkori álláspontjából. Révai József definíciójának a lényege ugyanis: „Reakciós az, aki antikomunista.”¹⁰⁴ I alapján pedig az egyházak is természetesen ide sorolhatók.¹⁰⁵ Így az MKP Nagy-Budapesti Pártértekezletének egyik határozata szerint „a gyülekező reakció egyik legveszedelmesebb góca a klerikális reakció, amely a katolikus egyház felső köreinek vezetésével szervezkedik.”¹⁰⁶ Nem sokkal később Rákosi kijelentette: „Fel kell vetnem még a reakcióval kapcsolatban a klerikális reakció elleni harcot. (Pfuj! Le Mindszentyvel!)... A demokrácia 15 hónapos tapasztalatai alapján ki lehet mondani, hogy nem tudjuk felszámolni a reakciót hogyha tűrjük a klerikális reakciót!...Ha alaposan neki akarunk támadni a reakciónak, akkor ebbe a támadásba belesik a klerikális reakció elleni harc is.”¹⁰⁷ Ez egyrészt azt érzékelteti, hogy párhuzamosan fog zajlani a reakció és a „klerikális reakció” elleni harc, másrészt az a kitétel, hogy addig nem lehet a reakciót felszámolni, amíg tűri a kommunista párt a „klerikális reakciót” azt sejteti, hogy az utóbbival való leszámolás időben hamarabb fog lezajlani.

Először az Új Ember konstataálta, hogy a hercegprímás ellen támadások indultak.¹⁰⁸ Február 10-én az Üllői úti Örökimádás templomban a primás beszéde után az utcára vonuló tömegből többen Szálasit és a nyilasokat éltették. A sajtó másnap úgy kommentálta az eseményeket, hogy a reakció felbátorodását Mindszenty provokatív beszéde váltotta ki. Ma már az elsődleges források hiányában nehéz megállapítani, valójában miként történt az eset, tény viszont, hogy az ott elmondott beszédét elolvasva megállapíthatjuk, hogy sem közvetlen, sem közvetett utalásokat nem tartalmaz a nyilasokra nézve. Az a kitétel viszont, hogy „csak az imádkozó emberiség építhet egy jobb világot” egyértelműen a baloldal ellen hangzott el,¹⁰⁹ de nem a fasiszták mellett. Habár már említettük, hogy a korabeli propaganda ezt a két irányt tudatosan összemosta.

1946 elején az egyház új jelszava az „engesztelődés” volt. A szeretet és a megbocsátás jelszavát tűzte ki az osztályharcra és az osztálygyűlölettel szemben. A bajok forrását abban látta, hogy a „lelkek mélyén a gyűlölködés pokoli tüze lángol. A tegnap üldözöttek kegyetlenből visszagyűlölik volt vagy vélt gyűlölköket, mint azok tették...a gyűlölködés sátáni versenyfutásában.”¹¹⁰ Követendőnek Portugáliát ajánlotta, a Fatimai jelenések példáján keresztül.¹¹¹ A primás Csepelre látogatott 1945. december 23-án, és a munkások előtt mondott beszédében is a megbékélést hirdette. „A gyűlölet lávája egy évtizede elöntötte a világot, úgyhogy fuldoklunk benne ma is; mi azonban a Krisztus és az Egyház szeretet-tanát közvetítjük mindenkor, ma is... Akik gyűlölnék, nem

Krisztuséi, nem is az emberi méltóság birtokosai, akik szeretnek, azok keresztények és kerges kézzel is méltóságos emberek...És mert a szeretet a mi alapunk, nem vesszük el senki kenyerét, inkább az éhezőknek ételt adunk."¹¹² Több példát hoz, melyek tanulságaként a gyűlöletről lemondó embert állította példaképnek. A szociális kérdések megoldását a Rerum Novarum enciklika szellemében ajánlta. Egy örök eszmét ismert el; az egyház tanítását. „A földön a világ kezdetétől de sok hatalmas uralkodott: Cézárok, Napóleonok, Hitlerék és Mussolinik. És elmúltak. És mi minden múlik még!”¹¹³ December 31-i beszédében számvetést adott az elmúlt esztendőről. Arról beszélt, hogy ebben az évben sokat emlegették a múlt bűneit, noha a magyar nép több pozitívumot is vitt véghez az elmúlt években. Nem nehéz ebben a Rákosiék által emlegetett „bűnös nemzet” ítélet kritikáját felfedezni. „Koptatták már egészen nálunk Magyarországon, magyar ajkak a magyar népnek a külföld számára gyártott bűnlemezét, amit torzító lencsével készítették, és hálás forrásanyag is sokak kezében.”¹¹⁴ Ugyanebben az időszakban sorra látogatta a börtönöket és az internálótáborokat, de a fogvatartottak érdekében már korábban is bocsájtott ki körlevelet.¹¹⁵ Ebben azokért emelt szót, akiknek megpróbáltatásai „nem a háború velejárói, hanem amelynek harag, a gyűlölet, a bosszúállás és alantas indulat a szülői.”¹¹⁶ Így főképpen a hadifoglyok, az elhurcoltak, a fogságban lévő és internált betegek, elaggottak, valamint az államhű németek sorsára hívta fel a figyelmet. Különösen azt nehezményezte, hogy „hónapok óta sýnylődnék fogságban anélkül, hogy közölnék velük helyzetük okát, ügyükben jogerős bírói ítéletet hoznának.”¹¹⁷ Rámutatott a kollektív megtorlás erkölcstelen voltára,¹¹⁸ és kritizálta az alkalmazott módszereket is. „Ha helytelen volt csendörökkel kísértetni a zsidót, helytelen rendörököt vezényelni ilyen ténykedéskor is.”¹¹⁹

Az eddigiekben vázolt politika végül 1946. február 2-9 között a templomokban tartott engesztelő novénákban csúcsosodott ki. Sikeréről árulkodik néhány apró momentum. Például az, hogy a Csepelen megnyílt két új gimnáziumot a katolikus egyház kezelésére bízták, egyiket a bencésekre, másikat a nővérekre.¹²⁰ Később csepeli munkásküldöttség kereste fel Nagy Ferenc miniszterelnököt, s egy memorandumot nyújtottak át neki, melyben tiltakoztak a vallásüldözés és az egyházat ért sérelmek miatt. Ezek: a Szent-Rókus körmenet betiltása, Mindszenty elleni támadások, beszédeinek félremagyarázása, a vallásellenes- és a katolikus egyház intézményei elleni támadások, Szakasits Árpád cikke,¹²¹ az Új Ember papírkiutalásának csökkentése és a hitvallásos iskolák elleni támadások voltak.¹²²

Ez a tiltakozás egyben már következménye volt a kommunista párt vezette baloldal új egyházpolitikájának, azaz a „klerikális reakció” elleni harcnak. Ez komplex, személyek és szervezetek, intézmények ellen indított támadás volt.

Az intézmények terén az oktatási rendszer volt az első, amelynek megreformálását célul tűzte ki a baloldal. A kommunista párt összekapcsolta a tankönyveknek a – békeszerződés által is előírt – fasiszta-szovjetellenes kitételektől való megtisztítását és a nyolcosztályos általános tankötelezettséggel együttjáró oktatási reformot az egyházak befolyásának csökkentésére.¹²³ Ezekkel a törekvésekkel szemben a katolikus egyház erős ellenállást tanúsított.

Mindszenty már 1945. október 2-án levélben tiltakozott a kultuszminiszternél a nyolcosztályos népiskola kiépítése- november 12-én a katolikus tankönyvkiadási jog csorbítása ellen és ugyanekkor a felekezeti tankönyvek elbírálása ügyében.¹²⁴ A tankönyvreformot végül csak úgy sikerült végrehajtani, hogy a SZEB szerzett érvényt korábbi előírásainak.¹²⁵ Az államosítás ellen a püspöki kar preventív politikát kezdeményezett és úgy ítélte meg, hogy „csak a külső energikus szervezkedés hozhat eredményt... Az esperesi kerület a legkisebb plébániát is állítsa csatasorba és ahol még

nem volna, azonnal megalakítandó a katolikus szülők szövetsége.¹²⁶ Ez viszont arra is rámutat, hogy a főpapok már nem bíztak a kiszegedapárt – szerintük túlzott engedményeket tévő – vezetőkben. Végül is a püspöki kar úgy határozott, hogy „ezt a már nem anyagi, de szellemi kincsünket a katolikus iskolát semmiképpen nem engedjük. Semmit át nem adunk...csak erőszaknak engedünk, és ha bekövetkeznék, rablásnak minősítjük.”¹²⁷

A határozott ellenállás következtében létrejött megtorpanás miatt a baloldal számára kapóra jött a hitvallásos iskolákban „leleplezett” u.n. „demokráciaellenes összeesküvések” sorozata. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy a kommunista párt vezetése alatt álló rendőrség kiszállt a katolikus gimnáziumokba, és az ott tartott házkutatások során a diákoknál fegyvereket, fasiszta propagandatermékeket találtak, s a rendőrségi kihallgatásuk során kiderült, hogy a hitoktatók, a szerzetesok bűjtették fel őket a demokráciaellenes cselekedetekre. A szervezkedés tényét beismerő vallomásuk támasztotta alá. A sajtó hírt adott a piarista konviktus kézigránátos diákjairól, s arról, hogy a magyaróvári piarista gimnáziumban a hittanár szervezte a fasiszta összeesküvést, s ugyanígy a szombathelyi premontrei gimnáziumban.¹²⁸ Legnagyobb viszhangot a P. Kiss Szaléz vezetete terrorszervezet váltotta ki. Az újságok híradása szerint a banda több Gyöngyös környéki rendőrsöt kifosztott, gyilkosságokat hajtott végre, és mint bevallották, fő céljuk Habsburg Ottó visszatérésének fegyveres támogatása volt. E terv érdekében további támadásokat készítettek elő Magyarország politikai vezetői és az országban tartózkodó szövetséges erők ellen.¹²⁹ Sőt az Új Szó még arról is tudósított, hogy P. Kiss Szaléz hangoztatta, hogy Mindszenty hercegprímás tudtával tevékenykedett.¹³⁰

Az állítólagos szervezkedések nyilvánosságra kerülése után már hivatkozhatott rájuk Gyenes Antal kommunista párti képviselő, amikor a Vallás és Közoktatásügyi miniszterhez, a katolikus érdekeket szem előtt tartó Keresztury Dezsőhöz interpellált. Ennek kapcsán még újabb részleteket hozott nyilvánosságra a szervezkedésekről és levonta a tanulságot: „Az iskolák, különösen az egyházi, és ezen belül a katolikus felekezeti iskolák igen nagy részében valami olyasmi történik, ami nem alkalmas arra, hogy az ifjúság a demokratikus nevelés útján induljon meg, ellenkezőleg, arra alkalmas, hogy az ifjúságot eredeti legszentebb hagyományaitól eltántorítsa, hogy az ifjúságból a demokrácia ellen készítsen fegyvert.”¹³¹ Az offenzíva, amelynek célja az volt, hogy bebizonyítsa, hogy a katolikus iskolák nem alkalmasak az ifjúság demokratikus érzelmi nevelésére nem jártak teljes sikerrel. Az egyház ugyanis nem fogadta el a rendőrségi beismerő vallomásokat, s a VKM közreműködésével az egyházi főhatóság vizsgálatokat indított. Ezek alapján több fasiszta összeesküvésről kiderült, hogy nem megfelelő körülmények közt hallgatták ki a gyanúsítottakat és a tudósítások sem mindig voltak pontosak. Így például kiderült, hogy az a gyilkosság, amit a sajtó az egyik esztergomi hitvallásos iskolához kapcsolt tulajdonképpen Téten történt, és ott sem katolikus iskola diákja követte el.¹³² A vizsgálat azt is bebizonyította, hogy az említett esztergomi Bencés, azonkívül a keszthelyi Premontrei, a nagykanizsai Piarista, a pécsi Ciszterci és a váci Piarista gimnázium esetében a vádak alaptalanok, ill. legalábbis elszigetelték és túlzottak voltak. Ezek után némileg lecsöndesültek az iskolák körüli viharok, de a püspöki kar az ügy fontosságára tekintettel folytatta preventív akcióit, így tovább szervezték a Szülők Szövetségét, a híveket körlevélben hívták fel a követendő magatartásra, s ezidőtájt Mindszenty is majd minden beszédében foglalkozott a témával.¹³³

Ezek után az osztályharc szempontjából logikusnak látszott a katolikus egyház tulajdonképpeni „tömegbázisa”, a különböző katolikus befolyás alatt álló egyesületek elleni támadás. Azonban a tömeghangulat távol állt attól, hogy ezt legális keretek közt

meg lehessen valósítani. Így a baloldal segítségére sietett a SZEB, amelynek ajánlásait a kormány elfogadta, ami végül többek közt a koalíciós válságnak a kommunista párt szempontjából kedvező megoldásához is vezetett. A Szvirdov altábornagy által Nagy Ferencnek átadott orosz nyelvű levél követelte, hogy oszlassák fel a katolikus ifjúsági szervezeteket. Sürgette, hogy a Belügyminisztérium vegye ellenőrzése alá az összes társadalmi egyesületet és adott esetben gondoskodjon a betiltásukról, a reakciós papság hagyjon fel a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió rágalmozásával.¹³⁴ A levél közvetlen kiváltó oka a máig sem kellően tisztázott u.n. Teréz körüti gyilkosság volt.¹³⁵ Nem túlzott azonban az a megállapítás sem, hogy fő célja a baloldali erők támogatása volt a válságból kivezető úton. Ugyanis a kommunista párt követelésére megoldásra váró feladatok közül több elakadt a jobboldal ellenállása miatt. Ezt mutatja, hogy Rajk belügyminiszter már korábban, közvetlenül a gyilkosság után, de még Szvirdov levél keletkezése előtt – tehát nem annak követelésére – benyújtott csomagtervében szerepelt többek közt a katolikus egyesületek működésének a felülvizsgálata, de ezt nem fogadta el a kormány. Ezt később az 1946. június 25-én kelt kormányrendelet legalizálta, mely az összes egyesületet a Belügyminisztérium felügyelete alá utalta.¹³⁶ Így annak ellenére, hogy Tildy a pártközi megbeszélésen kifejezte aggályát amiatt, hogy a jegyzék a katolikus papságnak az új demokratikus renddel megbékélést kereső részét ismét Mindszenty karjaiba lökheti vissza,¹³⁷ s ezzel egyúttal elhárította a felelősséget a kisgazdapárttól. Rajk László az elkövetkező napokban mintegy 1500 társadalmi egyesületet és ifjúsági szervezetet oszlatott fel, közülük a katolikus egyháznak szinte valamennyi, nem kizárólagosan hitbuzgalmi tevékenységet végző egyesületét.¹³⁸ Sőt, a belügyminiszter több olyan katolikus szervezetet is feloszlatozott, amely nem szerepelt a SZEB jegyzékben.¹³⁹

Végző soron beigazolódtott Tildy Zoltán véleménye, ugyanis a katolikus hierarchia felsorakozott Mindszenty mögött. A püspöki kar alapvető sérelmei közé sorolta és a vallásszabadság megsértésének nyilvánította az intézkedést. Tiltakozásának fő kiindulópontja az indoklás lett. Czapik érsek szerint „ha valamely egyesületnek egy tagja hibázott, azért magát az egyesületet felelősségre vonni nem lehet.”¹⁴⁰ A hercegprímás ez ügyben először július 21-én intézett levelet a püspöki kar nevében a miniszterelnökhöz. Érvelésének lényege az, hogy nem derült ki, történt-e alapos kivizsgálás minden egyes esetben, s ha történt, nem kapott megfelelő nyilvánosságot. Ugyanis anélkül „az eljárás önkényes és a szabadság eszméjét sértő. Általános címeiken és irányított gyanu alapján bizonyított konkrét tények nélkül erőszakosan cselekedni a parancsuralmi rendszernek mindenképpen és mindenkor kárhoztatott és kárhoztatandó eljárása.”¹⁴¹

A primás végül az eljárásban saját álláspontját látta újra beigazolódnia. Különös érvet szolgáltatott ehhez a KALOT betiltása, ugyanis az már korábban közeledni próbált a baloldalhoz, belépett a MIOT-ba, fogadta a Komszomol küldöttségét.¹⁴²

Érdemes megvizsgálni, hogy ezen időszakban hogyan erősödött Mindszenty tekintélye, és mely momentumok erősítették abban, hogy helyesen cselekszik.

Messzemenőig maga mögött tudhatta a Vatikán támogatását, ugyanis szokatlanul rövid idő alatt – alig több mint fél évvel esztergomi érsekké történt kinevezése után, bíboros lett.

Maga mögött tudhatta a püspöki kar teljes mérvű támogatását is. Annak a véleménynek, hogy szélsőségesen intrazigens magatartásával a primás akadályozta a püspöki kar közeledését, némiképp ellentmond az, hogy a március 14-ére kitűzött püspökkari konferenciára nem érkezett vissza Rómából, így az nélküle zajlott le, de ettől függetlenül az elhangzott vélemények az előzőekkel megegyeztek.

Végül meg kell említeni a hercegprímás rendkívüli népszerűségét is. Beszédein, az általa vezetett körmenetekeken mindig hatalmas tömeg vett részt, a hívők hallgattak rá. Mindez megerősítette őt abban, hogy jó úton halad, hiszen a tömegek is azt várták tőle, amit nyújtott.

Mindszenty és a püspöki kar a nemzetgyűlési választások óta elért legnagyobb sikereként könyvelhette el, hogy a fakultatív hitoktatás tervezett bevezetése elsősorban a katolikusok tömeges tiltakozása miatt még döntés előtt lekerült a napirendről. A közoktatás reformját, és az egyháznak az abban betöltött szerepét elsősorban területi okok miatt, utalva a viszonylagos feldolgozottságra, nem érintjük bővebben.¹⁴³

Rendkívül aktív tevékenységet fejtett ki a hercegprímás a szlovákiai magyarok érdekében és a magyarországi svábok kitelepítésének embertelen megnyilvánulásai ellen. Így 1945 október 15-én mint esztergomi érsek bocsájtott ki körlevelet a csallóközi magyarok ügyében.¹⁴⁴ Levelet írt a szlovák püspököknek, melyben kérte őket, hogy legalább egy nyilatkozatban ítéljék el a jogfosztásokat. Később Griffin londoni és Spellman new york-i bíborosokhoz intézett levelet, ismertetve velük a helyzetet ezeket átadta a hírgyűlötségeknek is. Beutazási engedélyt kért Csehszlovákiába, hogy a deportáltakat meglátogathassa, de végül nem kapott. 1946 februárjában közvetlenül VI. György angol királyhoz és Truman elnökhöz fordult, majd a „magyar katolicizmus nevében, a püspöki kar határozatából” kiáltványt intézett a világ közvéleményéhez a „szlovákiai magyarok megmentéséért”. 1947. október 2-án a püspöki kar nevében ismét pásztorlevélben tiltakozott a deportálások ellen.¹⁴⁵

Ez a tevékenysége akkor természetesen leginkább konfliktusforrásként szerepelt mind a kormánnyal, mind a baloldali pártok vezetőivel kapcsolatban, ugyanis ezt hivatalos részről általában úgy értékelték, hogy beavatkozás a kormány munkájába, rontja a béketárgyalásokon Magyarország pozícióját. Tulajdonképpen a hercegprímás megnyilatkozásainak már a ténye is – függetlenül a tartalmától – kétségessé tette a kormánynak azt az állítását, hogy minden tőle telhetőt megtesz a szlovákiai magyarok érdekében.

Úgyszintén érdemes említést tenni az egyház karitászi jellegű tevékenységéről is. Ez, ha nem is jelentékenyen, de azért hozzájárult a háború utáni éhínség és nyomor enyhítéséhez. A prímás 1945. november 18-án rádiófelhívással fordult az Egyesült Államok magyarságához, hogy adományokkal segítsék az itthoni éhezőket. Római útján pénzbeli adományokat is kapott, melyből teherautókat vásárolt az egyházi adományoknak Bécsből való hazaszállításához, ugyanis ekkor már az NCWC-nek több rakományt vesztegetett ott. Később fővárosi gyerekek vidéki, híveknél való elhelyezését, majd országos gyűjtőakciót szervezett az egyház.

Bizonyos szempontból ez is tekinthető konfliktusforrásnak, hiszen az éhezés tényének hangsúlyozása már önmagában is a vezetés munkájának egyfajta kritikája.

A katolikus egyház és a kormány szembenállásának kérdését vizsgálva központi problémának tűnik, hogy miért nem álltak helyre a kapcsolatok a Vatikán és a magyar állam között. Hiszen az egyház szigorú hierarchikus felépítése nem engedte meg a Vatikántól független politizálást, így a közvetlen kapcsolatok hiánya mindenképp hátrányt jelentett a magyar katolicizmus számára.

Mint már említettük, ezzel a Tildy-kormány is tisztában volt, programjában szerepelt a kapcsolatok újrafelvétele,¹⁴⁶ s Mindszenty 1945-ös római útja során a pápa ígéretet tett Rotta visszaküldésére. Hogy ez miért nem valósult meg, arról nem tudunk. Tény viszont, hogy az 1947. február 25-26-i püspökkari konferencia megnyitóján a prímás jelentette: „a Szentatyával nem érintkezhetünk.”¹⁴⁷ Április 12-én a püspöki kar minden tagjának

aláírásával ellátott levélben követelte a kapcsolatok normalizálását.¹⁴⁸ Ennek hatására a kormány a puhatolózás mellett döntött. 1947. május 30-án Tóth László hivatalos megbízatással a Vatikánba utazott, hogy a kapcsolatok felvételének lehetőségéről tárgyaljon.¹⁴⁹ A kormány a „függőben lévő egyházpolitikai kérdéseknek sürgős és tömegnyugvást keltő megoldását” szerette volna elérni.¹⁵⁰ A tárgyalásokról a hercegprímás később annyit közölt, hogy „az eredmény alig valami, vagy teljesen semmi. Kapott utalást arra (t.i. Tóth László), hogy ez a kormány nem garancia, a Vatikán megbízottja a prímás.”¹⁵¹ Ez arra utalt, hogy a Szentszék az egyházat ért sérelmek miatt nem akarta a kapcsolatokat helyreállítani és teljes mértékig helyeselte Mindszenty politikáját. Ennek viszont némileg ellentmond Péterffy Gedeon írása, mely szerint a Vatikán a diplomáciai kapcsolatokat nem tekinti megszakítottnak, csak a posztokat betöltetlennek.¹⁵² Vagyis Rotta visszatérését vette volna szívesen. Ez azonban megint nem következett be, ami ellenben felveti a kérdést, hogy milyen erők hátráltatták a volt nuncius személyének előtérbe helyezésével a kapcsolatok normalizálását?

Kialakult erőviszonyok és pozíciók

A vizsgált időszak végére a belpolitikai prondon jelentős átrendeződés zajlott le. Széthullott a koalíció tulajdonképpeni ellenzékének szerepét is betöltő kiscgazdapárt. A jobboldali erőket sikerült szétforgácsolni, így mint az 1947-es választás azóta közzismertté vált lefolyása és eredménye bizonyítja, a baloldal jelentős sikereket ért el, habár ez a vártnál ismét kisebb mértékű volt. A kommunista párt offenzívája ezután a kis jobboldali pártok ellen irányult. Rövid idő alatt sikerült ezek tevékenységét formálissá tenni. Vezetőik nagyobb része vagy elhagyta az országot, vagy visszavonult a politizálástól, vagy a mentelmi bizottság kiadta a politikai rendőrségnek. A párt politikáját ekkor már a Tájékoztató Iroda határozata motiválta, mely szerint a kommunista és munkáspártoknak országaikban meg kellett gyorsítani a társadalmi átalakulás folyamatát.

A jobboldal szervezeti kereteinek szétforgácsolása és vezető politikusainak kiiktatása megtörtént, de azon tömegek gondolkodásának átalakítása, melyek nemrég még szavazatukat ezekre a pártokra adták ilyen rövid idő alatt, természetesen nem sikerülhetett. Így számukra, politikai nézetük, ideológiájuk kielégítésére egyedüli szervezet a katolikus egyház maradt.

Ezt a folyamatot, és ezzel együtt azt, hogy főbb szervezeti kereteinek adminisztratív megszüntetése miatt a katolikus egyház templomi és hitbuzgalmi tevékenységre kényszerült visszaszorulni, vezetői felismerték. Így tulajdonképpen egyetlen politizálási lehetőségként hirdették meg az u.n. Mária évet. Az ötletet a hercegprímás az Ottawai Mária-kongresszuson merítette, abból, hogy az ottani egyház a Mária-kultusz hatása miatt nagy tömegeket tudott mozgatni.

A prímás gondolatmenetének magyarországi megvalósítása beváltotta a hozzáfűzött reményeket, amit a Mária év rendezvényeinek sikerei bizonyítanak. Ezekben alkalmanként több tízezer, összességében 4,6 millió ember vett részt.

Ezáltal kettős helyzet alakult ki. A kommunista párt kormányzati, közéleti, gazdasági területen megszerezte a hatalom megragadásához szükséges hegemóniát, azonban a katolikus hívők ilyen nagyméretű kiállása már önmagában is kétségessé tette a kommunista párt ideológiai munkájának sikerességét. Így alapvető feladatként merült fel a vallásos tömegeknek az egyháztól és a vallástól a kommunista párt és a kommunista ideológia felé orientálásának megoldása.

A fent vázoltak determinálták a katolikus egyház, és így a hercegprímás további sorsát, amely végül Mindszenty József bebörtönzéséhez ill. az egyház és az állam közötti megállapodáshoz vezetett.¹⁵³

Jegyzetek

1. Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek. Buenos Aires, 1965. 164-169.o.
2. 25 éves a katolikus papi békemozgalom. Szerk. biz. elnöke: Dr. Bádi Ferenc. Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, 1975. 75.o.
3. Serédit „hazaáruló püspöknek” nevezték és el akarták hurcolni. (Debreczen, 1945. IV. 8.) Shvoy püspök letartóztatásáról Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945. Kossuth, 1983.
4. Délmagyarország, 1944. XII. 3.
5. Társadalmi Szemle, 1983. VII. 85.o.
6. Balogh István Szeged felszabadulása után azonnal bekapcsolódott a hatalom újjászervezésének munkájába. Lapját átengedte az MNFF-nek, melynek a kisgazdapárt részéről egyik megalapítója volt. (Társadalmi Szemle, 1983. VII. 84.o. és Vas Zoltán: Hazatérés. Szépirodalmi, 1970. 152.o.) Később ő szövegezte meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatát a magyar nemzethez, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának tagjává választották, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkárává nevezték ki. Bánáss László tevékenységéről Saád Béla: Tíz arckép. Ecclesia, 1983.
7. Magyar Kurir, 1945. VI. 4.
8. Id: Gergely Jenő: Grósz József. Kézirat.
9. Mindszenty József: Emlékirataim. Toronto, 1974 /továbbiakban: Mindszenty: Emlékirataim/ 51.o.
10. Néhány kifejező példa: 1945. III. 19-én (!) fogságából beadványt intézett a felsőház számára, mentelmi jogának megsértése ügyében, melyben írta: „Évtizedes irodalmi és hitszónoki működésemet mindig az istentelen és nemzetgyilkos bolsevizmus ellen fejtettem ki.” (Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. Buenos Aires, 1958, 345.o.)
Fogságából szabadulva a polgármester meghívta a felszabadítók méltó fogadására összehívott értekezletre, de visszautasította, névlegesen arra hivatkozva, hogy nem helybeli, s nála öregebb vidéki püspök is jelen van. Valójában el sem nemi az ünnepségre a „szovjet katonák leírhatatlan viselkedése miatt.” (Mindszenty: Emlékirataim. 55.o.)
Sopronból Veszprémbe tartva Pápa akkori polgármestere, Sulyok Dezső javasolta neki, hogy kérjen a szovjet csapatoktól egy autót, de ezt a javaslatot eleve visszautasította, mert „magyar püspök semmit sem kérhet az orosz parancsnoktól,” és inkább gyalog, székéren folytatta útját. (Sulyok Dezső: A magyar tragédia I. rész. A trianoni béke és következményei. New York, 1954. 541.o.)
A nyár folyamán Balogh István rá akarta venni, hogy tegyen tisztelegő látogatást Vorosilovnál, ez elősegíthetné az egyház és az állam közeledését, így ez egyházi érdek is. Ezt visszautasította, s később Balogh István javaslatára „belőlem nem csinálnak Szergej patriarchát” megjegyzéssel tért vissza az A.C. egyik elnökségi ülésén. (Mihalovics, Sigismund: Mindszenty-Ungarn-Európa. Ein Zeugenbericht. Karlsruhe, 1949. 73-74.o.)
11. Püspökkari konferencia jegyzőkönyve (továbbiakban: P.K.J.) 1945. V. 24.
A tárgyalások végül is nem jártak sikerrel, bár a főpapok nem kértek többet, mint amennyit a többi lap élvez, vagyis addig engedélyezték, míg a többi újság számára is van papír. (U.o.)
12. U.o.
13. U.o.
14. 28 főpap tagja volt a felsőháznak. (Országgyűlési almanach. 1939-1944.)
15. Pld. a felsőház felszámolását csak 1947-ben foglalták törvénybe.
16. P.K.J. 1945. V. 24.
17. Püspöki kar körlevele. (továbbiakban: P.K.K.) 1945. V. 24.
18. U.o.
19. U.o.
20. P.K.J. 1945. V. 24.
21. U.o.
22. Orbán i.m. 62.o. és gergely: A katolikus... 19.o.
23. A nuncius szerepéről bővebben: Interjú Gennare Verolinovval. In: Végjáték a Duna mentén. Bp. 1982. Gergely Jenő: A katolikus püspöki kar és a konvertiták mentése. Történelmi Szemle, 1984. 4.sz. Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozásai. Gondolat, 1984. Szenes Sándor: Befejzetlen múlt. Bp. 1986. Serédi Jusztinián feljegyzései. In: Kritika, 1983. 8.sz.
24. Magyar Nemzet, 1949. II. 2.
25. Mindszenty: Emlékirataim. 61.o.

26. Az egyházi birtokvagyonról és annak célvagyon jellegéről részletesebben: Gergely Jenő: A „gazdag egyház” gazdagsága. Agrártörténeti Szemle, 1986. 1-2.sz.
27. P.K.J. 1945. XII. 20.
28. Orbán i.m. 58.o.
29. A parlament irattára. A minisztertanács titkárságának bizalmas iratai. Rendezetlen. Id: Földreform 1945. Szerk: Somlyai Magda. Bp. 1965. 940.o.
30. Somlyai i.m. 940.o. szerint nem, Gergely: A katolikus... 25.o. szerint igen.
31. P.K.K. 1945. V. 24.
32. Előadás a Nagy-Budapesti pártaktíván. In: Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Szikra, 1949. 429.o.
33. P.K.J. 1945. V. 24.
34. U.o.
 Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. júniusában kelt bizalmas rendelete szerint „internálni kellett mindazokat, akik ugyan háborús és népellenes bűnöket nem követtek el, de magatartásukkal veszélyeztetik a demokratikus átalakulást.” (Vida István és Nagy Endre jegyzete. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1986. 2.k. 818.o.)
35. P.K.J. 1945. V. 24.
36. U.o.
37. A lezajlott földreform Czapik érsek megjegyzése szerint nem „nemzeti és szociális”, sőt Pétery püspök politikai eszköznek tartotta. (U.o.)38. U.o.
38. U.o.
39. Az érseki széken kívül betöltetlen volt a győri püspök ill. kérdéses a tábori püspök helye. Br. Apor Vilmos halálának körülményeiről: Meszlényi Antal: Magyar szentek és szentéletű magyarok. München, 1976. Közi Horváth József: Apor püspök élete és halála. München, 1977. Uő: Egy mai magyar vértanu. Katolikus Szemle, 1950. 11-17 és 70-72.o. Tomek Vince: Megemlékezés Apor püspökről. U.o. 1955. 82-83.o. Új Ember, 1945. IX. 16.
40. t.i. a főkegyúri jog
41. P.K.J. 1945. V. 24.
42. ÁÉH Archivum. Balogh István visszaemlékezése. Id: Gergely: A katolikus...36.o.
43. O.L. VKM I. ü.o. iratai. 6430/1945. Id: Orbán i.m. 62.o.
44. U.o.
 Ezzel szemben Balogh István említett visszaemlékezései szerint még Czapik Gyula egri érsek, Grósz József kalocsai érsek, és Páter Jánosi József S.J. is jelölve lett. Meg kell jegyeznünk, hogy a jelöltek ebben a sorrendben a hierarchia legkompromisszumképesebb tagjai – tehát a baloldal céljait figyelembe véve a legmegfelelőbbek – voltak. Vitatható azonban – legfőképpen az első két jelöltnek – a kialakult történelmi hagyományok, szokások és az akkori realitások figyelembevételével az esztergomi érseki székbe való jelölése.
45. A vatikáni államtitkárság 5017/45 sz. Magyar Kurir, 1945. IX. 17.
46. Mindszenty: Emlékirataim. 74.o.
47. Magyar Nemzet, 1948. IX. 19. ill. Társadalmi Szemle, 1983. 4.sz.
48. Ekkor még egyetlen ország sem tette ezt meg, leghamarább a Szovjetunió 1945. IX. 25-én újíttotta fel a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.
49. E.P.L. 9369/1944. Id: Orbán i.m. 63.o.
50. Mindszenty: Emlékirataim. 32.o.
51. Fábrián János visszaemlékezése. In: Saád i.m. 96.o.
52. Boér Miklós: Cardinal Mindszenty. London, 1949. 26.o.
53. Nagy i.m. 198-200.o.
 Mindszenty mellett szóló érvei:
 1. Következetes, szilárd és semmi nehézségtől meg nem riadó férfi.
 2. Kiváló szervező tehetség.
 3. Szociális szellem jellemzi.
 4. Példás életű pap.
 5. Képzett ember.
 6. A kommunisták is nagyrabecsülik, mivel a nácik erőszakkal elhurcolták.
 Ellene szóló érvei:
 1. Túlságosan rideg (szigorú).
 2. Az igazságot néha túlságosan egyenesen mondja meg.
 3. Akaratereje túlságosan nagy.
 4. A vend területek Magyarországhoz való csatolásában részt vett
 5. Köztudomásúan királypárti.

6. Újabb a kommunisták is méltatlankodnak ellene.
Végső következtetése szerint „Mindszenty Józsefben a jeles és kiváló férfiak minden erénye és hibái vegyülnek össze.”
54. Augusztus 4-én Montini helyettesével tárgyalt, aki elmondta neki, hogy a Vatikán affelé hajlik, hogy amíg nem tisztul a helyzet, nem nevez ki senkit. Figyelemre méltóak Nagy Tőhötöm érvei, melyekkel a mihamarabbi kinevezést sürgette:
- Nem lehet a nyáját pástor nélkül hagyni.
  - Meg kell mutatni, hogy jogait Kelet-Európában a jövőben is gyakorolni akarja.
  - Ezt előzetes megkérdezés nélkül kell végrehajtani, így elkerülhető egy esetleges tiltakozás a kormány részéről.
  - Az előzetes megkérdezés a kormány elismerését jelentené.
  - Így elkerülhető, hogy a kormány esetleg a Vatikán számára kellemetlen személyeket javasoljon.
55. Érdemes megjegyezni – bár a kinevezéshez nem lehetett köze, ugyanis csak annak megtörténte után ért Rómába, – Tóth László esztergomi teológus beadványában számos egyházi méltóság véleményét összegezve ugyancsak Mindszentyt ajánlotta első helyen. (U.o. 202.o.)
56. U.o. 206.o.
57. Veszprémi Püspöki Lt. 2311/1945. Id: Orbán i.m. 66.o. Facsimile közli: Mindszenty bűnügy okmányai. Atheneum, 1949. 16.o.
58. Serédi korabeli véleménye szerint „a hercegprimásnak, mint első zászlósrúnak, közvetlen a király, ill. az államfő után következő, tehát legelső közjogi méltósága Szent István király óta alkotott törvényeinkben van biztosítva.” (Id: Nagy Kázmér: A hercegprimás. Irodalmi Újság, 1971. 11-12.sz.) Az, hogy sem az Ideiglenes Nemzetgyűlés, sem az általa létrehozott, a törvényhozó hatalom részét alkotó testületek nem foglalkoztak a primás közjogi helyzetével a megváltozott körülmények között, formálisan a tradicionális jogok fennállását jelentették.
59. Erősen vitatható az az utólagos történelmi vélemény is, hogy Mindszenty álláspontja ellen azért nem hangzott el tiltakozás, mert az akkori forradalmi változásokban senki sem gondolta végig, hogy a primás „körmönfont gondolatai” mit jelentenek valójában. Ugyanis az, hogy Révai József és Balogh István teljes egyetértésben úgy működtek közre, hogy az említett távirat a korabeli sajtóban az apró közlemények közt mintegy rejtve jelenjen meg azt mutatja, hogy nagyon is tisztán értették a primás álláspontját.
60. Új Ember, 1945. X. 17.
61. Szombathelyi Főplébániai Körlevél. 1945. X. 11. Id: Tarján Gábor: Mindszenty József. ELTE bölcsészdoktori disszertáció. Bp.1981.
62. Ez és a további idézetek székfoglaló beszédéből: Mindszenty: Emlékirataim. 82-85.o. (Közli még: Magyar Kurir. 1945. X. 8. de az előzőhöz képest két lényegi rövidítéssel.)
63. Új Ember. 1945. IX. 23.
64. U.o.
65. Bővebben: Balogh Sándor: Választások Magyarországon. 1945. Kossuth, 1984. és Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Kossuth, 1977.
66. Bővebben: Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944-1949. Kossuth, 1983.
67. P.K.K. 1945. V. 24.
68. U.O.
69. Veszprémi Püspöki Lt. 4066/1945. Id: Orbán i.m. 82.o.
70. Izsák Lajos: A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944-1949. Kossuth, 1983. 55.o.
71. Új Ember, 1945. IX. 30.
72. Kis Újság, 1945. X. 7.
73. Balogh i.m. 123.o.
74. P.I.A. 274/9-11. Id: Balogh i.m. 55.o.
75. Balogh i.m. 123.o.
76. U.o.
77. Mindszenty: Emlékirataim. 98.o.
78. Dr. Zakar András: Útmutató közéleti kérdésekben. Szent István Társulat, 1947. 20.o.
79. Mindszenty: Emlékirataim. 98.o.
80. Ez és a további idézetek a körlevélből: P.K.K. 1945. X. 18.
81. Szabad Nép, 1945. XI. 3.
82. U.o.
83. Pld: Marosán György egy nagygyűlésen kijelentette, hogy Péhm (I) József hercegprimás a pokolra fog kerülni, ellenben őt az Uristen derék embernek fogja értékelni. (Marosán György: Az úton végig kell menni. Magvető, 1972. 114.o.)
84. Marosán i.m. 105.o.

85. Interjú Bognár Józseffel. Kritika, 1987. 8.sz. 23.o.
86. Az MKP és SZDP határozatai 1944-1948. Kossuth, 1967. 173.o.
87. P.K.J. 1945. V. 24.
88. U.o.
89. Mindszenty: Emlékirataim. 104.o.
90. P.K.J. 1945. XII. 20.
91. Magyar Kurir, 1946. I. 3. és Új Ember, 1945. XII. 30.
92. Luttor Ferenc a nyilas kormányt képviselte, s minden hivatalos megbízás nélkül 1946 elejéig tevékenykedett a Vatikánban. Politikai álláspontjáról csak annyit, hogy „nyílt nácibarátnak”, „százszázalékos németbarátnak”, a „szélsőjobboldali mozgalmakkal rokonszenvező egyéniségnek” jellemezték. (Orbán i.m. 90.p.)
93. Küm. Irattár. 21/1946. eln. res. ld: Orbán i.m. 90.o.
94. A koalíciós válság elemzéséhez Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1986. 2.k. megfelelő tanulmányai.
95. P.I.A. 274/2-32 Id: Balogh i.m. 110.o.
96. Nagy Sándor: A demokratikus pártok és az egyház által szervezett ifjúsági szervezetek tevékenysége 1945-1946. In: Az Egri Ho Shi Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 8. S.k. 368-370.o.
97. Mindszenty: Emlékirataim. 105.o.
98. P.K.J. 1945. XII. 20.
99. U.o.
100. U.o.
101. L. Gál Éva: A köztársaság megteremtése Magyarországon. Századok, 1956. 187.o.
102. Mindszenty József a Népbíróság előtt. Állami Lapkiadó, 1949. 70.o. (A könyv facsimile megjelent: Mindszenty József a Népbíróság előtt. I.U.S. Politikai perek, 2. Irodalmi Újság kiadása. Párizs, 1986.)
103. Bővebben: Balogh Sándor: Földet, köztársaságot, állami iskolát. Gondolat, 1980.
104. Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Szikra, 1949. 12.o.
105. A megfelelő dokumentumok tükrében érdekes lehetne a kommunista párt forradalmi harcának a katolikus egyházzal kapcsolatos taktikájának a vizsgálata. Vajon volt-e tudatos tevékenység a felső papság jobboldalra való kényszerítésében, vagy csak az előállt helyzetet használta ki a kommunista vezetés?
106. MKP és SZDP határozatai 1944-1948. Kossuth, 1967. 197.o.
107. Rákosi Mátyás: A magyar demokráciáért. Szikra, 1947. 233.o.
108. Új Ember, 1946. I. 23.
109. Új Ember, 1946. II. 17.
110. Nagyvárad. Lat. Szert. Püspökségtől. 1945. 2222. szám. (magántulajdonban)
111. 1917-ben három pásztorgyermek előtt megjelent a kegyes Szűzanya, és elmondta nekik, hogy a háború a végéhez közeledik, de ha az emberiség nem tér meg, újabb, még borzalmasabb háború fog következni. Portugália megfogadta a tanácsot, mélyen vallásos katolikus országgá lett, ezért a Szűzanya megmentette a II. világháború szenvedéseitől, ma a virágzó béke országa. (U.o.)
112. Igazságosság és szeretet. Mindszenty József bíboros, hercegprímás érsek beszédeiből 1945-46. Katolikus Főiskolák Baráti Körének kiadása. Bp. 1947. (továbbiakban: Mindszenty: Igazságosság...) 18.o.
113. U.o.
114. U.o. 23.o.
115. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ezt mennyiben a politikus dominálta, és mennyiben a katolikus egyház belső erkölcsi kényszere, amely alapján a történelem folyamán általában védelmébe vette a mindenkori üldözötteket.
116. Mindszenty József: Hírdettem az ígét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek 1944-1975. Vaduz, 1982. (továbbiakban: Mindszenty: Hírdettem...) 79.o.
117. U.o. V.ö. 56. jegyzettel.
118. Így később, amikor a kormány tiltakozni próbált a szlovákiai magyarok deportálása, mint kollektív büntetés ellen, a csehszlovák vezetés pont a magyarországi svábok kapcsán vonta kétségbe Magyarország erkölcsi alapját a tiltakozásra.
119. Mindszenty: Hírdettem...80.o.
120. Kis Újság, 1945. IX. 12.
121. A Népszava húsvéti vezércikkében Szakasits Árpád a feltámadást legendának minősítette.
122. Magyar Kurir, 1946. V. 14.
123. Ez közvetett bizonyítékul is szolgálhat arra nézve, hogy a kommunista párt csak 10-15 év távlatában tervezte ekkor még a proletárdiktatúra teljes kivívását.
124. Dokumentumok a magyar közoktatás reformjából 1945-1948. Kossuth, 1979. 198-200.o. 236.o. és 256-259.o. Az utóbbira csak a válasz található.

125. Orbán i.m. 102.o. és Király István: A kultúrpolitika aktuális kérdései. Társadalmi Szemle, 1946. 518.o.
126. P.K.J. 1946. III. 14.
127. U.o.
128. Kossuth Népe, 1946. IV. 16. V.9 V.14.
129. Szabad Nép, 1946. V.3, 5, Kis Újság, 1945. V. 4. Kossuth Népe, 1945. V. 3. 4. 8.
130. Új szó, 1946. V. 3.
131. A nemzetgyűlés Naplója. I.k. 989.o.
132. Kossuth Népe, 1946. V. 10.
133. A körlevél: Magyar Kurir, 1946. V. 20. Mindszenty előadása a Szent István Akadémián In: Mindszenty: Emlékirataim. 124-125.o. A fővárosi Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége gyűlésén mondott beszéde Mindszenty: Igazságosság...93-96.o.
134. Vida István: Az 1946-os koalíciós válsághoz. Történelmi Szemle, 1975. 1.sz. 80.o.
135. Június 17-én az Oktogonnál két szovjet katonát, egy magyar leányt lelőtek, többen megsebesültek. A házat, ahonnan a lövéseket feltételezték, azonnal lezárta a rendőrség és a szovjet katonaság, s a padláson egy holttestet találtak. A politikai rendőrség vezetőjének nyilatkozata szerint a padláson megtalált fiatalember követte el a gyilkosságot, majd feltehetőleg a felelősségrevonás miatti félelmében öngyilkos lett. (Kis Újság, 1946. VI. 20. Szabadság, 1946. VII. 13.) Szviridov altábornagy a fegyverszüneti egyezmény nyílt megsértésének értékelte az eseményt, és gyengeséggel vádolta a kormányt.
136. 7330/1946. M.E. számú rendelet. Magyar Közlöny, 1946. VI. 28.
137. P.I.A. 285 f. 2/12. Id: Vida: i.m. 81.o.
138. Magyarország történelmi kronológiája. Akadémiai, 1982. 4.k. 1029.o. Tétéles felsorolás: Magyar Közlöny, 1946. VII. 4,5,7,9,10,11,14,18,19,20,21,22,24.
Annak érzékeltetésére, hogy a feloszlításoknak egyértelműen és alapvetően politikai céljai voltak s a jogi keretek csak a közvélemény megnyugtatását szolgálták, néhány momentum:
Rajk már július 4-i dátummal, tehát a Szviridov-levél átadása előtt feloszlatta többek közt a Federatio Emericana katolikus egyetemi egyesületet, az 529/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján. Ez azért is érdekes, mert az említett rendelet arra jogosította fel a belügyminisztert, hogy ha a 3. paragrafusban felsoroltakon kívüli fasiszta vagy Hitlerbarát ill. ilyen elvek alapján működő egyesületekről tudomást szerez, azokat feloszlassa. Viszont, ha az Emericana így működött volna, már a 20165/1945. B.M.I. rendelet alapján a belügyminiszternek gondoskodnia kellett volna erről. A július 9-10-11-18-19-20-i feloszlítások még az 529/1945. M.E. rendelet, a július 7-14-iaz 1938. évi XVII. t.c. július 21-től a 7330/1946. M.E. rendelet alapján történtek. Az 1938. évi XVII. t.c. a belügyminisztert az alapszabályoktól eltérően működő egyesületek feloszlítására jogaította fel. Kérdéses, hogy mennyire volt alapos ennek mindegyik egyesületre történő kivizsgálása. (lásd: Az 1938. évi Törvények gyűjteménye. Bp, 1938. 158-159.o.) Az is figyelemre méltó, hogy a SZEB angol és amerikai tagja követelésére július 15-én a szovjet tag hozzájárult a levél felfüggesztéséhez, s a július 24-i ülésen ez véglegessé vált, de a belügyminisztérium magatartásán ez mit sem változtatott. (Vida i.m. 82.o.)
139. Így pld. a KALÁSZ, a keresztényszocialista szakszervezetek. (Vida i.m. 84.o.)
140. P.K.J. 1946. VII. 20.
141. Magyar Kurir, 1946. VII. 21. Új Ember, 1946. VII. 28.
142. A kommunista párt szempontjából különösen veszélyes a KALOT működése volt – népszerűségén túl is, – hiszen baloldali orientációjával épp előle vont el számottevő bázist.
143. Bővebben: Gergely: A katolikus... 52-73.o. Orbán Sándor: Az egységes állami iskola megteremtése. In: Tanulmányok a magyar demokrácia történetéből. Akadémiai, 1955. Balogh Sándor: A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak. Századok, 1973. 4.sz. Horváth Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere 1945-1948. Bp. 1975.
144. Mindszenty: Hirdettem... 76-78.o.
145. U.o. 160-163.o.
146. A nemzetgyűlés naplója. I.k. 26.o.
147. P.K.J. 1947. II. 25-26.
148. Balogh Sándor: Egyház és oktatás a felszabadulás után. História, 1983. 5-6.sz. 44.o.
149. Új Ember almanachja. Bp. 1948. 49.o.
150. Küm. Irattár. 258/1947. pol. res. Id: Orbán i.m. 113.o.
151. P.K.J. 1947. VIII. 14.
152. Péterffy Gedeon: Egy év Vatikánban. In: Új Ember almanachja i.m.
153. A hercegprímás további politikai tevékenységéről Kása Csaba: Mindszenty József politikai tevékenysége 1944-1948. Kézirat. A Mindszenty perről Fazekas Sándor-Kása Csaba: Egy koncepció per anatómiája. Kézirat.